

Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Bahar 2023 / 1: 63-78.

Ayı Kültü*

Zoya Petrovna SOKOLOVA

Çev. Atilla BAĞCI**

Öz: Vahşi hayvanlar sınıfından olan ayı, dünya folklorunda hemen her halkın kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Vahşiliği ve gücü ile insanların saygısını kazanmış, ancak yine de onların avı olmaktan kurtulamamıştır. Adına bayram kutlaması yapılan bu vahşi hayvan birçok halkın mitlerinde insan ile akraba, hatta ilk atalarından biri olarak kabul edilmiştir. İnsanlar tarafından adının açıkça söylenmesi bir tabu olan bu hayvan; etyle, postuyla avcı toplumların önemli av ganimeti kalemlerinden biri olmuştur. Ona karşı duyulan saygı ve özen nedeniyle onun öldürülmesi, derisinin yüzülmesi, etinin müşterek olarak yenmesi, kemiklerinin kırılmaması, kanının ve bazı organlarının şifa niyetine tüketilmesi gibi bir dizi ritüel teşekkül etmiştir. Ayı kültürü, av kültürü ve atalar kültürüyle bağlantılı olup, bazı özellikleri iç içe geçmiştir. Sibiryaya ve özellikle Türk halklarında da ayı kültürü önemli bir yere sahiptir. Ayrıca duyulan saygının temelinde ilk olarak onun vahşiliği ve gücüne olan saygı, ikinci olarak da bahse konu hayvanın boy yaşamında ekonomik değere sahip olması yer alır. Ayı için yapılan fallus ayinler, onun bereketin ve doğurganlığın kaynağı olarak kabul edildiğine işaret eder. Öldürülen ayının yeniden canlanacağı inancı vardır. Ayrıca onu öldürme suçunu avcı üzerinden başka unsurlara kaydırarak insanların onun gazabından kurtulacaklarına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ayı, Sibiryaya, kült, av, bayram, totem, ritüel, fallus, koruyucu.

Cult of the Bear

Abstract: The bear, which is one of the wild animals, has had an important role in the culture of almost every nations' folklore. He has gained respect of people for his savagery and strength, but still he has not been able to get rid of being hunted. This wild animal, on whose name the feast celebration is held, has been considered related to man in the myths of many peoples, even as one of the first ancestors. This animal, whose name is a taboo to be openly mentioned by people, has become one of the important hunting booty items of hunter societies with its meat and hide. The respect and care towards to him, be a reason to have formed a series of rituals for killing, skinning him, eating his flesh together, not breaking his

* Bu yazının Rusça orijinali olan Prof. Z.P. Sokolova'nın (1930-2020) "Kult Medveda" adlı makalesi *İnstitut Etnologii i Antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaya, Arhelologia, Etnografia i Antropologia Evrazii*, 2000/2, ss.121-130'da yayımlanmıştır.

** Halkbilimci-araştırmacı-çevirmen. E-posta: atilla_bagci@hotmail.com (Türkiye). ORCID ID: 0000-0002-8702-531X

bones, consuming his blood and some organs for healing purposes. The cult of the bear is connected with the cult of hunting and the cult of ancestors, and some of its features are intertwined. The bear cult also has an important place among the Siberian and especially Turkish peoples. The two bases of respect for the bear are respect for its wildness and strength, and secondly, the fact that the animal in question has an economic value in the life of the clan. The bear is the source of fertility and because of this reason they perform phallus rituals. There is a belief that the killed bear will be revived. It is believed that they will get rid of his wrath by shifting the blame for killing him to other elements through the hunter.

Keywords: bear, Siberia, cult, hunting, feast, totem, ritual, phallus, protector.

Kult Medveda

Резюме: Медведь, принадлежащий к классу диких животных, занял важное место в мировом фольклоре, культуре почти каждого народа. Он заслужил уважение людей перед лицом своей жестокости и силы, но, тем не менее, не смог избежать того, чтобы стать их добычей. Это дикое животное, от имени которого отмечается праздник, в мифах многих народов считается родственником человека или даже одним из его первых предков. Это животное, чье имя открыто произносится людьми, является табу, а его мясо и шкуры были одним из важных предметов добычи для охотничьих обществ. Уважение и забота о нем, его убийство, снятие с него шкуры, совместное поедание его мясо, предотвращение переломов костей, употребление его крови и некоторых органов в лечебных целях - все это включало в себя ряд ритуалов. Культ медведя связан с культом охоты и культом предков, некоторые черты которого переплетаются. Культ медведя также занимает важное место у сибирских и особенно тюркских народов. Уважение к его свирепости и силе - две основы уважения к медведю, и, во-вторых, то, что животное, на которое делается ставка, имеет экономическую ценность в родовой жизни. То, что Медведь считается источником плодородия, и что они проводят для него фаллосные обряды, является доказательством этой веры. Существует поверье, что убитый медведь возродится. Считается, что они избежат его гнева, переложив вину за его убийство с охотника на другие элементы.

Ключевые слова: медведь, сибирь, культ, охота, пир, тотем, ритуал, фаллос, хранитель.

Avrupa'nın, Sibirya'nın ve Amerika'nın kuzeyindeki tayga ve tundra bölgelerinde yaşayan bütün halklar için ayıya karşı saygılı muamele karakteristiktir. Ayı kültü Sibirya ve Uzak Doğu'nun yerli etnosları Hantlar ve Manslar, Nentsler, Ketler, Evenler, Evenkler, Koryaklar, Çukçalar, Kamçadallar, Udegeler ve Ulçi'lerde çok yaygındır (Sokolova, 1972: 63-85). Ayı öldürme, bedenini yenileme, etini yeme ve hayvandan geri kalanlara yapılanlar, onlarda *ayı bayramı* adını almış bir dizi gelenekler ve seremoniler teşekkül ettirmiştir. Sibirya ve Amerika halklarında bu bayram başarılı ayı avına göre ayarlanmıştır. Obs Ugorlarında toplumun dual-ekzogamik yarısı olan Por¹ frateri (kardeşlik) atalarından biri olan ayı şerefine periyodik bayramlar kutladıkları bilinmektedir. Amur (Ulçiler, Nivhler, Oroçalar, Oroklar) ve Sahalin (Aynalar) halkları, ölmüş atalarının kültüyle bağlantılı ayı bayramı için özel olarak yetiştirilen, esaret altındaki bir ayıyı kurban ederler. Öldürülen ayı şerefine olan bayramın özünde, öldürülmüş hayvandan af dileme, ziyafetle, şarkılarla, kurban sunularıyla onu onurlandırma, onun etinin hazırlığı ve yenilmesi ritüelî, aynı şekilde kalan kısımların gömülmesi vardır.

¹ Por, Mos ile birlikte Ugorların mitlerinden iki frateri (kardeşlik) grubundan biridir. Totem rivayetlere göre ilk kadın Por, maydonozgiller bitkisi dişi ayıdan dünyaya gelmiştir, adı da buradan gelmektedir. Por temsilcileri ayıyı, bu fraterinin hamisi sayarlar (ç.n.)

Totemik Çizgilerin, Av Kültü Özellikleri ile Ayı Onurlandırmada İç İç Geçmesi. Ritüel Ziyafet

Ayı bayramının özü, bu hayvanın etinin kolektif olarak yenilmesi, aynı şekilde bir taraftan geçmişte totem olan bir hayvanın öldürülme suçunun avcı üzerinde giderilmesinin, diğer taraftan ise ayının yeniden doğmasının gözetildiği, yapılması zorunlu olan biri dizi seremonilerdir. Ritüel şölen, totemin çoğalması ritüeline dayandığı görülen danslarla ve âdetlerle gerçekleşmektedir (Zolotarev, 1934; Anisimov, 1950; Haytun, 1956).

Kuzey Amerika yerlileri ayıyı öldürdükten sonra kesilmiş ayı başına hediyeler sunarlar ve onun etini birlikte yerler. Krou yerlileri (Kızılderili) ayı bayramında misafiri etle ağırlarlar, vahşi hayvanın derisini bir direğe bağlarlar ve ritüel danslar icra ederler (Averkiewa, 1959).

Ayı kültüründe ritüel şölen geleneklerinde totemik ve av kültürleri seremonisi ve inanışları olduğu kabul edilir. Şöyle ki, öldürülmüş hayvanın etiyle vahşi hayvana, onu öldürenlere hiddetlenmemesi ve tekrar onlara gelmemesi için merhamet dilenme (ikram, sunu) gerçekleşir. Av kültürü, muhtemelen totemizmden daha geç dönemde doğmuş ve totemik tasavvurları kendi bünyesine alarak gelişmiştir. Gerçekten de, totemizmin göz ardı edilemeyecek özelliği totem-hayvanı öldürme yasağıdır, av kültürü ise tam tersi, onun adından anlaşılacağı üzere bu ölümü haklı çıkarmaktır. Muhtemeldir ki, boy yapılanmasının erken gelişme dönemlerinde totem-hayvanı öldürmek yasaktı, ama zamanla bu yasağın daha az gözetilir oldu. İstisnai durumlarda (açlıktan ölüm tehdidi veya totem-vahşi hayvanın ölümü), ayınlarla totemi yatıştırma yapılarak hayvanın etinin yiyecek olarak tüketilmesine müsaade alınmıştır.

Fallus Ayinler

Ayı bayramında kadim kökenli olduğu aşikâr ayinler vardır ki, bütününde bunlar hayvanların sayılarını çoğaltmayı ve muhafaza etmeyi gözetmektedir. Bunlar da fallus tipi ayinler olarak adlandırılır. Bu da, özel olarak ağaçtan yapılmış fallusların kullanımında, erotik içerikli şarkılar ve danslarla sahne performanslarında, son olarak bayram sürecinde cinsler arasında ilişki serbestliğinde ve ayının cinsel organlarına özel ritüel tutumlarda gösterilirdi.

Fallus özelliğindeki âdetler Sibiryâ'nın bazı halklarında da tespit edilmiştir. Hantaysk gölü Evenklerinde ayı eti yenilmesinden sonra onun kemikleri ve kafatası anatomik yapıya göre direğe bağlanır. Daha sonra bütün erkekler, ayıyla mücadeledeki sırayı tasvir ederek, onunla cinsel ilişki taklidi yapar. Bayram sırasında Evenkler vahşi hayvanın cinsel organı üzerine özel ayinler yaparlar. Dolganlar da benzer şekilde ölü hayvan ile cinsel ilişkiye girme taklidi yaparlar. Udegelerde ayı penisinin kemikleri muska yapılır. Kadınlar, kısırlık sorunu yaşadıklarında bu kemikleri miras verirler. Nivhler ve Oroklar dişi ayının cinsel organ derisini, kaşık, güğüm, bıçak şeklinde yapılan ve ayı bayramında kullanılan nesnelere giydirirler ve sonrasında onları taygada özel ambarda muhafaza ederler.

Bununla bağlantılı olarak Kuzey Amerika yerlileri Dakota kabilesinin âdetlerini anımsatmak gerekir: erkek hayvanların üreme ilkbahar bayramında erkekler bizon gibi giyinirler (bu kabilenin ana av nesnesi), dişi bizonları sembolik dölleme için özel olarak yapılmış fallusları kullanırlar.

Bu şekilde fallus âdetleri ayı bayramının bir parçası olarak hayvanların çoğaltılması amacı olarak yerleşmiştir.

Ayı – İnsanın Akrabası

Sibirya ve Amerika halklarında ayı kültü boy ve kardeşlik özelliği taşır. Geçmişte ayı bazı boyların ve frateri (kardeşlik) gruplarının totemi, yani onların üyelerinin akrabaları sayılırdı (Şternberg, 1936; Alsekseyenko, 1960; Vasilyev, 1948; Gruviç, 1948; Maksimov, 1928; Potapov, 1929, 1935; Religii..., 1931; Religioznie Verovania..., 1931; Zelenin, 1929; Preobrajenski, 1910-1914; Seroşevski, 1896; Vasilyeviç, 1969). İskandinavya'dan Kuzey Amerika'ya kadar geniş coğrafyada ona insanlar saygı gösterir, aynen yaşlı insanlara olduğu gibi ve onları “baba”, “dede”, “ihtiyar” vb. gibi terimlerle adlandırırılar. Evenkler ayıyı “amaka”, “amikan”, “ehe”, “ehék” (dede, yaşlı), dişi ayıyı “ebeke”, “ebeçi” (büyükanne, yaşlı kari) ve “atırkanna” (büyük ihtiyar), Ketler, “kıl” (kız), “bat” (ihtiyar) diye adlandırırılar; onlarda ayıya karşılık gelen “koy” kelimesi (babalık, analık, dayı) vardır. Evenler ayıyı, onların büyük ana-atası Dantra'nın erkek kardeşi, dede olarak sayarlar. Ayı inini çevirdikten sonra onlar el ele tutuşurlar ve şarkı söylerler: “*Dedemiz ayı, büyük anamız, senin büyük ablan Dantra emir verdi, sana söyledi: <Bizi korkutma, öl!>*” Teleütler ayıyı “tay” (anne tarafından - dayı), “abogay” (baba tarafından - amca), Şorlar “tay” (ana tarafından - dayı), “ulda” (babanın büyük erkek kardeşi - amca) derler. Oroçalarda ayı dede-boy atası, Aynalarda totem-büyük ata'dır. Oroçalar, Nanatslar, Udegeler, Oroklar ayıya, çok yaşlı saygıdeğer bir insana olduğu gibi yaklaşırlar: “mapa, mafá” (ihtiyar). Yakutlar onu “ese” (öz dede), “omuga” (büyük dede), dişi ayıyı “aba” (büyük anne), Udmurtlar “posatoy” (baba tarafından dede) İndeysler-Algonkinlerde “nadangbas” (yaşlı kuşaktan erkek) derler. Ayının izine çıkarak Tilinkit-avcı “*Babamın Şurin'i² bana acı. Bana başarı sağla!*” der. Aynalar böyle durumlarda “*Yaşlı-ana seninle karşılaşmak hoş!*” derler.

Ayı İnsana Benzer

Ayı kültürünün totemizm ile bağlantısına, vaktiyle ayının insan veya olağanüstü bir varlık olduğu, ama onu vahşi bir hayvana dönüştürdükleri hakkındaki rivayetler işaret etmektedir. Örneğin Hantlar ayının geçmişinde günahkâr insanları yok etmek için gökten dünyaya indiğine inanırlar. Bu nedenle ayı saldırısına uğramış insan günahkâr, ayının öldürdüğü ise suçu nedeniyle tanrı tarafından cezalandırılmış sayılırdı. Ayı birçok halkın tasavvurunda vahşi hayvan, aynı zamanda da insana benzer, yüksek düzenin varlığı olarak bilinirdi. Ketlerde ayı “*İnsan gibi, derisi de, bizimki gibi giysisidir.*” denir. Muhtemelen bunun kaynağı birçok halkta ölmüş ayının derisini yüzme geleneğiyle benzerliğin bilinmesidir. Derisi ayının kürkü sayılır ve aynen insanın giysisini soyunması gibi yüzülür. Obsk Ugorları deriyi yüzmeden önce ayının göğsü ve karnı üstüne enlemesine dört (eğer erkekse) veya beş (eğer ayı dişi ise) tane çubuk/sopa koyarlar, bu çubuklar kışlık kadın giysisindeki ilikleri temsil eder (Yakutların, Komi-Zıryanların, Amur halklarının, Obsk Ugorlarını ve diğerlerinin geleneğinde ayı sıklıkla kadın suretinde tasvir edilir). Bu çubuklar kesilir bu şekilde çözülen kürk taklit edilir. Bundan sonra ayının derisi bütün olarak yüzülür, başı ve pençeleri hariç. Bazı halklarda baş ve pençeleri hemen kesmek, diğerlerinde ise bayramın sonunda kesmek yaygındır.

² Şurin: annenin babası veya erkek kardeşi, anne tarafından yakın akraba.

Ayıyı Öldürme Suçunu Kaldırma

Ayı kültüründe av büyüleriyle benzer çizgiler vardır. Onları, ayıya sahte adlar verme geleneğine yaklaşıyor, aynı şekilde ayı avına hazırlanma gelenekleri de gizemli bir atmosfer oluşturur. Yaklaşan av hakkında fazla konuşmamak, ayıyı kendi adıyla çağırılmamak (canavarı takip etmek) gerekir. Sibiryaya ve Kuzey Amerika'nın çoğu halklarında ölmüş ayıya saygı âdeti vardır. Örneğin Oroçalar, ayıyı öldürdükten sonra onu suçlarlar ve “*Geldim, selam, teşekkürler.*” derler. Bu selamlama, diğer âdetler gibi sadece ölmüş ayı üzerine yapılır, ayının merhametini sağlamak, kendi üzerlerinden öldürme suçunu gidermektir. Evenklerde ayı avına sadece boydaşlar ve yakınlar katılır. Ayı ininin girişinde “*Dede, seni karga öldürür.*” derler. Hantılar ve Mansiler, Aynalar, Yakutlar, Kuzey Amerika yerlileri ayıyı öldürdükten sonra ondan af diler. Afrika'da var olan böyle bir geleneğe göre ise leopar öldürülünce af dilenmektedir. Tlinkitler ayı bayramında ayının iç organlarının yakılması öncesinde onun bedenine “*Ben senin boydaşımın. Ben yoksulum, bundan dolayı seni avladım.*” derler. Ottava yerlileri avdan sonra kutlama yaparlar ve öldürme olayı için af dilerler. Ketler, ininden ayıyı kaldırır ve “*Sen kızma, dedecik! Bize misafirlığe gidiyoruz!*” diyerek onu öldürürler. Dolganlar ayıyı ininde çılgınlıkla uyandırır ve “*Öfkeni tut!*” diye yalvarırlar. Vahşi hayvanı öldürdükten sonra onun bedeni çevresinde dönerler ve “*Seni biz öldürmedik, kendin öldün... Hakkımızda kötü düşünme ve çocuklarımıza dokunma!*” derler. Kindigirks grubu Evenkleri ininde bulunan ayıya “*Sana Tunguslar gelmedi, sapık Yakut! Yavaşça dışarı çık, babam!*” Bazı Norveç avcıları arasında ayıyı öldürdükten sonra “*Seni ben değil, silah öldürdü.*” demek yaygındır.

Ayının Kafatası ve Kemiklerine Özen Gösterme

Sibiryaya ve Amerika Kuzeyi'nin çoğu halklarında ayının kafatasına ve kemiklerine özel bir özen gösterilmektedir: onları kesmeye, kırmaya, parçalamaya müsaade edilmez, ancak mafsallardan ayrılır. Özel ziyafetten sonra kafatası ve kemikleri toplanır ve özel platformlarda, ambarlarda, ormanın derin yerlerinde saklarlar; ağaçlara, kütüklere, direklere ve çubuklara asarlar. XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın başlarında kimi hâllerde toprağa gömmüşler, yerleşim yerinden uzakta göle atmışlar, kafatasını ise ormanda ağaca asmışlar. Evenkler kafatası kemiklerini çubuklarla örürler ve iskeletin kemikleriyle (bazen bir et parçasıyla) yüksek bir sedir ağacında muhafaza ederler. Ayının kafasına, pençelerine ve derisine özel hürmet duyulmaktadır. Evenkler, Yukagirler, Amur-Sahalinsk halkları, Finler, Kuzey Amerika Kızılderilileri ayının kemiklerini anatomik yapısına göre bir araya getirirler ve belirlenmiş bir yere gömerler. Bu şekilde vahşi hayvanın canlanmasına ve yeniden doğmasına yardımcı olduklarını düşünürler. Bu amaçla ayının gözlerini, kulaklarını, dilini, kafa organlarını derisiyle beraber burnunu keserler ve özel yöntemle (daha ziyade belli bir yerde ağaçta) muhafaza ederler. Bazı halklarda ayının gözü, onu öldüren avcı tarafından yutulur. Evenklerde gözleri törenle çıkartırlar, huş ağacı yaprağına sararlar ve ormanda sedir ağacına saklarlar. Ayının derisini burnuyla yüzme ve muhafaza etmek çoğu halklarda -Saamlarda ve batıda Finlerde, doğuda ise Aynalarda- yaygındır. Ketsk avcıları, yekpare olarak (burnu, ağız, alını) yüzülmüş vahşi hayvanın kafa derisinden maskeler giyerler; bununla ayı avında başarı olması için yapılan bayramda ayıyı tasvir ederlerdi.

Sibirya Halklarında Ayı Kültü

Totemizme ve av kültürüne özgü özelliklerin iç içe geçmesi, Evenklerde ayı kültürü için karakteristiktir (Anisimov, 1950; Vasilyeviç, 1969: 216-218, 235-238; Yeniseyski Okrug., 1865: 135). Ayı avı, onun etinin hazırlanması ve yenmesi onlarda totemik ve büyüsel-av özelliği seremonileriyle gerçekleştirilir. Sonbaharın sonlarında veya ilkbaharın başlarında avlanırlar. İni bulan avcı eve dönerken ağaçlara işaret koyar. Avcı ahıra doğru gidişte karga dansı yapar: boynunu ileri doğru gerer, ellerini kanatlar gibi çıkarır, karga gibi gıklar/öter. Çumdan (çum - çadır) dışarı çıkan avcılar, çumun çevresini dolaşarak karga taklidi yaparlar. Ondan sonra çumda avcının kendi tespitini alegorik şekilde anlattığı avcılar heyeti toplanır, burada av planı yapılır. Sabah erkenden ava gidilir. Burada ava katılanlar bilinen yasaklara uymak zorundadırlar: çadırdan çıkışta eşiğe basılmaz, çadırdaki kalanlar avcı kulübeden çıkıp ayrılıncaya kadar bakamazlar, çumdan çıkıp bakamazlar, aynı şekilde saçları taramak, elleri yıkamak, keskin cisimler almak yasaktır.

Ayı ininin önünde avcılar kazıklı çaprazlama çakarlar, avcılardan yaşlı olanı ayıyı sırtıyla dürtükler. Kafasını gösterdiğinde vahşi hayvana ateş ederler, eğer o ininden çıkarsa onu sopayla (sopa ucuna bağlanmış keskin bıçak) ile keserler, eğer ölmüşse, o zaman avcılardan yaşlı olanı ölen ayıyı çıkarmak için ine girer, ona avda başarı ricasıyla yönelir ve ona kement bağlar. Avcılar ayının bedenini “*Dede, sessiz, dede, daha kolayca!*” diyerek taşırlar. Ayıyı taşıdıktan sonra avcılar onun etrafında karga dansı yaparlar, onların uçuşlarını, gaklamalarını, gagalamalarını, kavgalarını taklit ederler. Karga gaklamalarıyla yabani hayvanların (kurt, tilki, kakım) kaçışmalarını pantomimle tasvir ederler. Bu şekilde suçu insan üzerinden vahşi hayvanlara kaydırmış olurlar. Ayının ruhunun bedeninden ayrılması için avcılardan yaşlısı onun ağzını açar, 8-10 cm uzunluğuna bir çubuk koyar ve “*Dedeciğim, esne!*” der. Akabinde o avcılara deriyi yüzmeleri işaretini verir: “*Dede, derini yüzeceğiz, karıncalar çok fazla.*”

Evenklerde ayı, annenin küçük erkek kardeşi sayılır. Kızın kendisini kaçırıp ayıyla evlendiği miti hâlen bilinmektedir. Ayı kızın erkek kardeşine rastlar, onu ölümcül şekilde yaralar, onun eniştesi olduğunu öğrenir. Enişte (kadının boyundan avcı), ölen vahşi hayvanın postunu yüzmeye ve gömme emrini verir. Bundan dolayı Evenklerde sadece avcının eniştesi ayının derisini yüzebilir ve alabilir. Deriyi yüzmeye esnasında avcı ayı ile onun hayatı ve ölümü hakkında “dialog gerçekleştirir”. Ayı, tüfek kurşunuyla öldürüldüğünü söyler, avcı da onu, silahla oynarken kendi kendini vurduğuna ikna eder. Orada ormanda bedeninin tazelenmesi esnasında ayının yüreğini ve ciğerini çıkarırlar, ancak onları baş ve boğazdan ayrı bırakmazlar. Avcılardan yaşlı olanı kalbi keser ve ondan bir parça yer, arkasından yaşa göre sırayla diğer avcılar kalpten bir parça yer, bu arada karga gibi gaklarlar. Tazelenmede ayının vücudunu eklemlerden ayırırlar. Ormandan giderken avcılar ayının karın zarını/derisini çıkarır, kenara koyarlar ve ritüel olarak ona küçük bir ok atarlar. Benzer bir âdet, ölmüş bir kişiyle vedalaşmada gerçekleştirilir, geri çekilirler ve mezarlık tarafında ok atarlar. Av ganimetiyle barınağa (köye) dönen avcılar yine kargalar gibi gaklar. Köy sakinleri de aynı şekilde onlara cevap verir. Köyün ortasında bir ateş yakılır, orada et pişirilir, oyunlarla, danslarla, müsabakalarla ayı bayramı geçirilir.

Ayı etini avcının eniştesi kaynatır. O yine karga gaklamasıyla etin hazır olduğunu duyurur. Herkes yüzüne karga gibi is sürerek karga sürüsü gibi ateşe yaklaşır.

Yemekten sonra dans ederler, kement üstünden sopayla yüksek atlama müsabakaları ve ok atışları yaparlar.

Sabah ayının gözlerini çıkarma seremonisi yapılır. Yaşlı avcının çıkardığı gözleri huş ağacına sararlar ve sedir ağacında muhafaza ederler. Bundan sonra ateş yanında danslar edilir, oyunlar oynanır, ikramlar yapılır. Evenklerin bazı gruplarında kalbi pişirme âdeti vardır, aynı şekilde ayının diğer iç organları iç yağ ile pişirilir ve bu yiyecek tüketilir. O özel bir kazanda hazırlanır. Ayının kalbi ve diğer iç organları, birçok halkta yaşamın merkezi olarak kabul edilir, bundan dolayı onlara özel özen gösterirler.

Üçüncü gün ayının kafasını kaynatırlar, onun etini yerler, kafatası kemiğini ise kütüğe bırakırlar. Bazen ayının kemiklerini iskelet şeklinde bir araya getirirler.

Ketlerde çok ilginç ayı kültü geleneği ve seremoni kompleksi vardır (Aleksyenko, 1967: 173-176). O gelenek kompleksinde totem çizgiler (aydan türeme inancı, ayı yavrusu yetiştirme âdeti, ayı derisinde yemin etme, vd., öldürülmüş ayının etini yeme ritüeli, ayı dansı, ayının kemiklerinin “gömülmesi”) ve aynı şekilde av kültürüne ait özellikler (ayıya sahte ad kullanma, ayının insan dilini anladığı inancı, ayı avı öncesinde güvenlik tedbirleri, ayının kemiklerine, kafatasına, derisine hürmetli davranış) görülmektedir. Ketlerde ölmüş ayının alınan yavrusunu yetiştirme âdeti kendine özgüdür. Onları çocuksuz aileler alır. Ayı yavrusuna da aynen bebek gibi özen gösterilir, onları “oğlum, kızım” diye çağırırlar, çadırda tutarlar, misafirlğe götürürler, tatlı verirler, boyunlarına bakırdan kolye-gerdanlık, bilezik ve küpe takarlar. Ayı yavrusu büyüdüğü zaman, vahşi ayıların gelişinden haberdar etsin diye onu ava götürürler. Üç yaşından sonra süslü şekilde giydirilen ayı yavrusunu taygaya bırakırlar. Herkes onu “oğlum” veya “kızım” diye uğurlayarak salıverir, yetiştirilen ayıyı hiçbir zaman öldürmezler.

Kamçadallarda ayı kültürüyle bağlantılı benzer tabu ve seremoniler vardır. Örneğin ayının izine basmak yasaktır. Başarılı bir ayı avından sonra ikramlar ve danslarla bayram yaparlar. Ev sahibi hazır bulunanlara birer parça ayı eti ikram eder, keskin bir bıçakla bizzat misafirin ağzındaki etten küçük parça keser. Ayının kafatasını tatlı otlarla sararlar, ona hediye sunarlar, ölüm nedeniyle af dilerler (Rus öldürdü derler), ayının kendilerine ve çocuklarına hiddetlenmemesi için anlaşırırlar, onu hoş tutarlar.

Koryaklar ayı avına göre bayram kutlaması yaparlar. Kafasından derisini birlikte yüzerler ve onu eve getirirler. Kadınlar meşalelerle onları karşılamaya çıkarlar. Kadınlardan biri ayı derisi giyinerek dans eder ve kızmaması, merhametli olması için ayı ile konuşur. Özel bir tabla üstüne et koyarlar ve ayıya “ikram ederler”: “*Ye, ahbap!*” derler (Kraşennikov, 1949; Jochelson, 1908).

Obs Ugorlarında Ayı

Obs Ugorlarında (Hantı - Mansi) ayı bayramı daha canlı bayram-ritüel seremonileri kompleks yapıdadır (Avdeyev, İ.İ, 1936; Avdeyev, A.D., 1959; Haruzin, 1899; Sokolova, 1982; Sokolova, 1971, 1976, 1982; Kulemzin, 1984; Lukina, Kulemzin, Titarenko, 1975; Gemuyev, 1985). Bayram kutlamasının en belirgin özelliği teatral-drama sunumlarıyla yapılmasıdır. Bundan başka daha önce belirtildiği üzere, geçmişte Por fraterisi üyelerinin periyodik bayramı idi. O, yedi gün mühletince kutlanır, sonrasında yedi yıl ara verilirdi. Daha önceleri bayramın fraterisi mensuplarında var olması, onun kadimliğini göstermektedir. Mitlerde ayının insana,

insanın da ayıya dönüştüğü anlatılır. Mos kadınının oğlu insanın, ayıya dönüştüğü kabul edilir. Geleneksel şarkılarda yabani hayvanın ölümünün suçu Mos fraterisi insanlarına yüklenir ki, onlarda ayı öldürme ve etini yeme yasak değildir. Ancak daha sonra bayramın bazı kadim çizgilerinin kaybolmasıyla, öldürme suçu ateşli silahları bölgeye getirmiş olan Ruslara yüklenmeye başlamıştır (“Seni ben öldürmedim, Rus silahı seni öldürdü!”). En başta ayı dansına (Obs Ugorlarından ayı bayramı böyle adlanmaktadır) sadece Por fraterisi üyeleri katılmış, zamanla herkesin katılmasına, hatta Ruslara bile müsaade edilmiştir.

Düzensiz bayramlar fraterisi gelenek fonksiyonları veya ayı-atayı öldürmenin totemik yasağının lağvedilmesiyle başarılı ayı avı durumuna göre daha sonrasında gelişmiştir. Obs Ugorlarının bütün gruplarında bu bayramlar, genel kabulde ayı kültürünün transformasyonu ölçüsünde yaygınlaşmıştır. Bilinmektedir ki, XIX. yüzyılda artık Mansiler ayıyı, insan suretinin ayı olarak tasvir edilen (“dişli”, “elleri tırnaklı”) baş tanrı Numi-Torum’un oğlu veya kızı olarak kabul ederler.

Ayı Bedeniyle Seremoni, Bayram

Ayı derisinin bulunduğu eve gelen insanlar, temizlenme âdetini yerine getirmelidir. Bu âdet, yazın bayramın bütün katılımcıları suyla ıslatılarak, kışın ise kar serpilerek yapılır. Düzensiz bayramlar yarım ay döneminde birkaç gece: ayı yavrusuna -üç gün, ayıya -beş gün, dişi ayı öldürülmesine -dört gün yapılır. Periyodik bayramlar Aralık ayında kışın gün dönümünde başlar ve Mart ayında, gündüz gece eşitliği döneminde biter.

Ormanda öldürülen ayının derisini yüzerler, ancak kafasına ve pençelerine dokunmazlar. Derisini avcının evinde başköşede masanın üzerine sererler ve onun üzerine de ayının kafasını ve pençelerini koyarlar. Periyodik bayramlar Obi’de Vejakara yerleşim yerinde - Por fraterisi merkezinde inşa edilen toplumsal bir evde yapılır. Ayının başını örtüyle süslerler, pençelerini halkalarla, burnuna da huş ağacından bir halka takarlar. Kadınlar ayıyı seyretmemeli ve onun dudaklarını ve burnunu öpmemelidir. Erkeklerden farklı olarak onlar ayıyı örtü üzerinden öperler. Ölü ayının dışında, erkeğin akraba grubundan kadınlar örtüyle onun yüzünü kapatırlar. Erkekler evin bir bölümüne yerleşirler, kadınlar ise kapiya yakın bölüme. Evde yaşlı kadın ayının önünde *çaga* (huş ağacında büyüyen mantar türü) yakar ve ona ikramda bulunur (vodka, balık, kuru şeyler vb). Ölen ayının derisinin yanında bayramı yöneten yaşlı avcı oturur.³ Bayrama gelen herkes ayıya bir hediye -eşarp, kumaş parçası, monet- getirir. Ayıya kurban olarak bir geyik veya at boğazlarlar. Ayının önüne, yine hamurdan yapılmış geyik, mus, kuş vb figürleri koyarlar.

Bayram kutlaması ayıyı metheden şarkılarla başlar. Akabinde dedeler, vahşi hayvan dansları, av sahneleri, kadınlar, erkekler dramatik sahneler sunarak kolektif danslar yaparlar. Başarılı ayı avına göre yapılan ritüel danslar frateri bayramını anımsatır, sadece onun kısaltılmış şekliyle. Bayram sonunda yerleşim yerinden uzakta “temiz” bir yerde, gündüz ayı etini pişirmeye başlarlar. Bu işle erkekler meşgul olur. Onlar da eve pişirilmiş et getirir ve misafirlere ikram ederler. Ayı etini özel çubuklarla

³ Bu kişiyi genellikle şaman diye adlandırır. Gerçekte ayı kültürünün Şamanizm ile bağlantısı yoktur. Nivhlerde, ayını şekilde Nentsler, Yakutlar, Hantlar, Manslar diğer halklarda, şaman ayı bayramı sırasında kamlık ayini yapamaz, bu ayıya karşı aşağılayıcı tutum sayılır. Şaman da ayı bayramına aynen diğer katılımcılarla aynı konumda katılım sağlardı.

yerler. Başını, aynı şekilde pençelerini ve kalbini erkekler ormanda ayrı bir kazanda kaynatırlar ve yerler. Kadınlar ayının kafasından ve bedeninin ön kısımlarından et yiyemezler. Kolektif ziyafetten sonra ışıkları söndürürler ve orada olanların hepsi “uyur”. Bu sırada bir ses duyulur: “*Yüce ruha yükseliyor* (ay – Z.S.)”

Ayının kemiklerini kırmak, kesmek yasaktır. Ziyafet sırasında onları bir torba içinde toplarlar ve kafatasıyla beraber kutsal yere, maskeleri, tabakları ve diğer bayram nesnelere muhafaza ettikleri özel ambara koyarlar. Bazen ayının kafatasını ağaca asarlar. Kazım’da⁴ onu yüksek bir kütükte muhafaza ederler.

Ayının derisine özen gösterirler. Onu yırtmak, parçalamak yasaktır. Avcı onu özel bir kutu içinde evin başköşesinde muhafaza eder. “Ayı yemini” sırasında ayının derisini veya pençelerini selamlarlar. İnsanın yemin ihlalleri yapması halinde bizzat ayı tarafından cezalandırılacağına inanırlar. Kurdeleler, örtüler, halkalar ve ayıya getirilen diğer şeyler bayramın bitişiyse özel bir ağaca asılır.

Dramatik Sunumlar

“Ayı folklorunu” bilen bir veya birkaç yaşlı tarafından bayram icrası yönetilir. Söylenen şarkıların sayısı bir çubuk üzerine çentiklerle işaretlenir. Her gece öncelikle şarkı icra ederler. O şarkılarda ayı methedilir, aynı şekilde Por fratesinin kökeni, ayı geleneklerinin teşekkül etmesi, ayının yaşamaının kökeni, inini yapması, avcının onu takip etmesi, onu öldürmesi vd anlatılır. Şarkılara dansla eşlik edilir. İcracılar etkileyici pantomimlerle vahşi hayvanın, avcılarının alışkanlıklarını yansılar. Şarkı icraları ve danslar ulusal telli çalgı aleti eşliğinde yapılır.

Gecenin ikinci yarısında dramatik sunumlar başlar. Bayram süresince asla bir tekrarı olmayan 100’den fazla farklı sahne görmek olağandır. Onların içeriklerini birkaç gruba ayırmak mümkündür: 1) ayının yaşamını özetleyen sahneler, 2) av ve balık yakalama epizotları, 3) vahşi hayvan ve kuş dansları ve şarkılar, 4) avcılarının dağ, orman ve su ruhlarıyla karşılaşmaları, 5) günlük tasvirler. “Aktörler” sadece erkekler olur, onlar kadın kıyafeti giyer ve kadın rollerini icra ederler. Hepsi huş ağacı veya ağaç maskeler takarlar. Aralarda da kadınlar dans eder.

Vahşi hayvanlar ve kuşlar -dans figürleri- çok gerçekçi olarak tasvir edilir. Böylesine etki onların kostümleri ve sanatsal imitasyonları sayesinde oluşur. Örneğin baykuş rolü icracısı, geyik postundan yapılmış giysi ve ellerinde kuş (kaz) telekleriyle gösterisini yapar.

Atalar dansı esnasında, antropomorf hayvanlar (örneğin Severnaya Sos’va’dan⁵ kurbağa-kadınlar, Maloy Obi vd. atmaca-ihtiyarlar), dramatik sahne tasvirinde kostümler, aynı şekilde huş ağacından ve ahşap maskeler giyinirler. Antropomorf maskeyi uzun burunlu olarak dikerler, örneğin horoz gagası gibi, giysinin eteğini arkadan kuyruk gibi bağlarlar (resim 1). Silah, balta, mızrak veya kürek tasviri için özel olarak sopalar keserler.

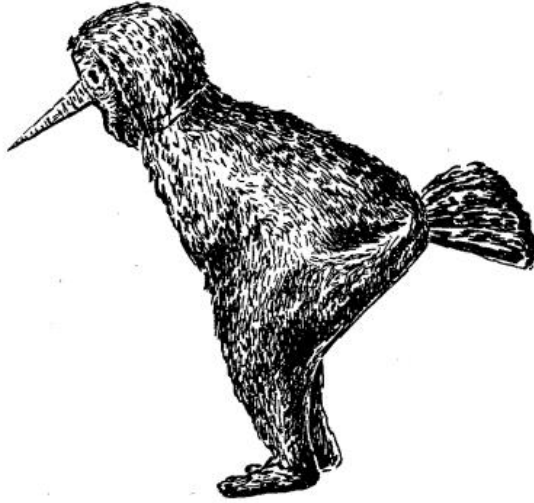
Günlük sahneler komik ve hiciv özellikler taşır. Onlarda tembellik, korkaklık, aptallık, dikkatsizlik, özensizlik ve insanların diğer olumsuzlukları alaya alınır. Sıkça eleştiriler doğrudan bir kişiye yöneltilir, böylece onlarla (kişinin, hayvanla olan -ç.n.),

⁴ Rusya’da Obi nehrinin sağ akıntısı, Hanti-Mansi özerk bölgesi Beloyarsk mevkiinde akar (ç.n.).

⁵ Hanti Mansi özerk bölgesinde Ob nehrinin bir kolu (ç.n.).

yetenekli doğaçlamacı icralar tarafından alışkanlıkları taklit edilerek belli özellikleri ve benzerlikleri aktarılır. Böyle bir durumda kimse icracılara güvenmemelidir. Onlara bayram için başka yerlerden gelmiş insanlar gibi muamele ederler. “Aktörler” sunumdan sonra maskelerini çıkarınca, eve dönerler (sunumların yapıldığı yerleşim yerinde sahne ve perdeler yoktur, bundan dolayı dramatik sunum yapan katılımcılar giyinmek için yakındaki ambar veya depoya giderler), ev sahibi mutlaka onlara “*İnsanlar burada eğlendiler, siz bütün gece neredeydiniz?*” diye sorar. Bu soruya onlar da “*Öyle mi? Bizim hiçbir şeyden haberimiz yoktu, biz derince uyuduk.*” derler.

Ayı bayramına ait eski unsurlar daha ziyade ayının, diğer hayvanların ve kuşların tasvir edildikleri şarkılar, danslar ve sunumlarla ilgilidir. Geçmişte bu pantomim-danslar muhtemelen ritüel totemik danslardı. Daha sonraları zooantropomorf ataları tasvir ederek teşekkül etmiştir. Zamanla bayram ritüeli günlük ve hiciv sahnelerle de ikmal edilmiştir.

Resim 1. Manslarda Ayı Bayramı'nda horoz rolü icracısı (resim V.N.Çernetov).

Amur ve Sahalin Halklarında Ayı Kültü

Amur ve Sahalin halklarında ayı bayramı kendine özgülüğü ile fark edilmektedir (Şternberg, 1936; Vasilyev, 1948; Smolyak, 1961; Sintsius, 1971). Onlarda olan ayı mitlerine göre kadın ve ayı, dağ insanı suretinde simgelenmiş, ayı yavrusunun ebeveynleri olmuştur. Dağ adamı kadını ormana kaçırmış ve bölünmüş ağacın (çam ağacıyla beraber huş ağacının büyüdüğü yerde) yanında sahip olmuş. Kadın dişi ayıya dönüşmüş ve bir ayı yavrusu doğurmuş ki, o günden beri insanlar ayı bayramı için onu yakalamaya başlamışlar. Ayı bayramı geleneklerinde sıkça bu mitin, doğuran ağaç detayına rastlanmaktadır.

Ayının Esarete Tutulması

Nivhler, Ulçiler, Oroklar, Oroçalar ve Aynalarda ayı kültürünün özelliklerinden biri -ayının esarete- kütük şeklinde özel bir kafes içinde evden uzakta tutulmasıdır.⁶ Ayıyı özel olarak kütükten oyulmuş uzun saplı bir kaşık yardımıyla beslerler, zincirli olarak dolaştırmaya çıkartırlar. Eğer ayı yavrusu çok küçükse, onu kadın memesiyle besler (emzirir). Nanatslar (Goldlar) ayı yavrusunu kendi kardeşi ve oğlu olarak adlandırır ve ona yumuşak davranır.

Ayı Bayramı

Bayram genellikle Eylül - Ekim ayında yapılır. Arifesinde Aynalar, tanrılar önünde daha fazla ayıyı tutamayacakları ve onu öldürmek zorunda oldukları için af dilerler, aynı şekilde ona karşı “her zaman” özen göstereceklerini söylerler. Ayı bayramını ev sahibi yönetir, ama köyün sakinleri de onun katılımcıdır. Ev sahibi, onun arkasından misafirler, evin başköşesinde muhafaza edilen ocak ve ev ruhu tasvirine şarap “ikram eder”. Bu sırada ayıyı bakıp büyümüş olan kadın, onun biraz sonra öldürüleceği için üzüntülerini ifade eder.

Öldürme öncesinde Aynalar, Oroçalar, Ulçlar, Nivhler ayıya köydeki bütün evleri dolaştırırlar. “Ayıyla gezen alay” - ayı mitinin dramatik özüdür. Gezi esnasında ayı ve onun yoldaşları, vahşi hayvanın atalarına giderken geçmesi gereken yolun tasvir edildiği mitin farklı epizotlarını tasvir ederler. Ayı her evde çok saygıdeğer bir misafir olarak karşılanır ve ona özel hazırlanmış yiyecek (balık derisinden jöle) ikram ederler, onu uzun saplı özel bir kaşıkla verirler. Kutsal vahşi hayvan ziyaretle her aileye refah getirmelidir.

Aynalarda ayı bayramının bütün katılımcıları kafeste ayı ile birlikte gider, onun önünde şarap sunusu yapılır, şaraptan birkaç damla da vahşi hayvana verilir. Kafesin önünde kadınlar ve kızlar dans eder. Ayıyı emzirmiş olan kadın, diğer yaşlı kadınlarla ki, onlar da daha önce ayı yavrusu emzirmişlerdir, gözleri yaşlı olarak ona ellerini uzatırlar ve özel bir dans yaparlar. Bu ritüel hareketler dizisinden sonra hayvanı kafesten dışarı çıkarırlar, boynuna ip bağlarlar, ağzına bir çubuk sokarlar, onu öldürürler. Amur halklarında ayıyı öldürmeden önce ona otlardan özel olarak örülmüş, tütün yaprağı, yenilebilir kökleri, saran, kızılçık kökleri olan torbanın asıldığı iki tane kuşak bağlarlar. Ayının kulaklarına yongalardan kulaklık takarlar. Bu gelenek Amur halklarında gömü geleneklerini hatırlatır: cesedi öteki dünyaya, avcı ava giderken nasıl hazırlanıyorsa, aynen o şekilde hazırlarlar.

Ayı öldürme ritüeli köyden fazla uzak olmayan “kutsal” - “atış yeri”nde gerçekleşir. Bu mekân üç tarafından üst kısımları budanmamış genç çamlarla çevrelenmiş, dik açılı özel bir yerdir. Dikdörtgen yapı her tarafından çubuklarla veya hasırla çevrilidir. Aynalarda burada çatal direk - “ayıyı uğurlamak için direk” bulunur. Mitte buradan ayının “dağ ruhuna” karşı rolünün başladığı anlatılmaktadır. Bir

⁶ Farklı hayvanların kafes içinde tutulması Amerika, Asya, Afrika ülkelerinde oldukça yaygındır. Örneğin Formoz’da her boy veya köy kafes içinde besledikleri hayvanı koruyucuları sayarlar. Avustralya’da yılan, Amerika ve Sahalin’de kartal tutarlar. Aynalar evlerde kafesler içinde tilki, kartal, atmaca, baykuş beslerler. Vahşi hayvanın kafeste tutulması Sibirya’da bilinmekteydi, örneğin Obs Ugorlarında, hatta burada bu geleneğin hami-hayvan kültürüyle bir bağlantısı tespit edilememiştir. Masallarda geçen hayvanları, kuşları kafeste besleme motifi geleneğin eskiliğine delil olmaktadır.

çataldan ayının “gönderilmesi”, diğerinden ise yeni yılda insanlara “geri dönmesi” gerçekleşmektedir. Çitlerin yanında ayı iki direğe bağlanır ve okla öldürülür; burada önemli olan vahşi hayvanın “uygun” yerde kendisinin tuzağa düşmesidir (eğer hayvan hemen ölürse, bu iyiye işaret sayılır). Daha sonra deriyi yüzme seremonisi, karşılama ve kutlama yapılır. Ayının kafasını ve derisini kesim yerinde küçük bir ambara (kutu) koyarlar. Orada bir köpek (boğarlar) öldürürler, onun başını, derisini ve kemiklerini ambarın yanına koyarlar. Onun öteki dünyada ayının ruhuna refakat edeceği sayılır.

Ayının kafasına özel saygı gösterirler, ayının kanının bir damlası bile çiğnenmemelidir. Nivhler ve Aynalar ayının bedenini, onun kafasını ve derisini başıyla birlikte evde özel bir gölgelik-platform (resim 2) veya hasır üstüne koyarlar, onun önüne de yiyecek ve içecek koyarlar, dişi ayıyı gerdanlık ve küpelerle süslerler. Ayının hareketlerini yansıladıkları danslarla eğlence ve ziyafet başlar.

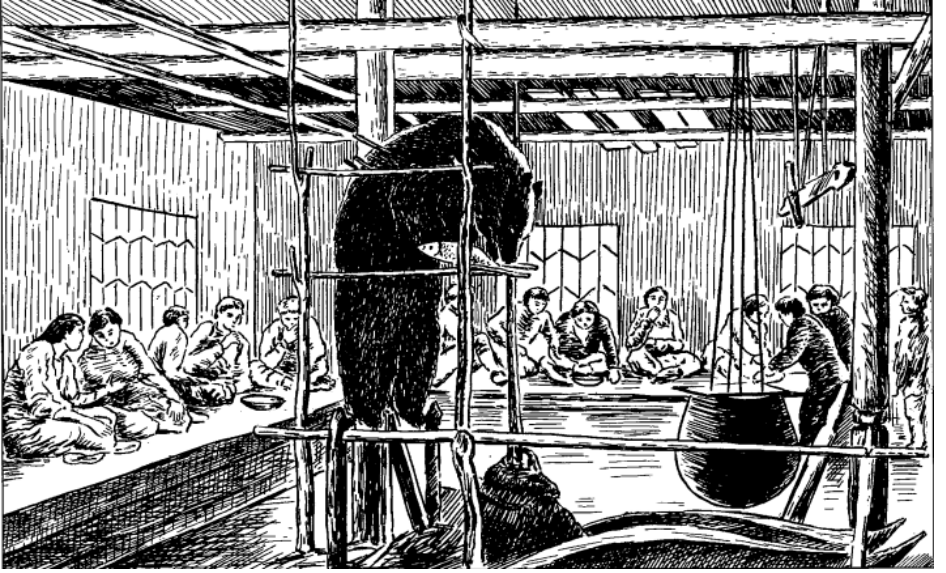
Nivhlerde ayı etini pişirmek için, kutsal önemi olan kabilenin ortak çakmak taşıyla ateş yakarlar. Sonrasında etin pişirilmesi ve yenilmesi ritüeli gerçekleşir. Onun beynini ve iç organlarını en sonda yerler.

Aynalar ayının ritüel ölümünden sonra kanını bir kâsede toplarlar, onu ancak erkekler içebilir. Çiğ ciğeri küçük parçalara ayırırlar ve tuzlayıp yerler. Ertesi gün ayı eti hazırlanır ve katılımcılar arasında paylaşılır. Ritüel ziyafetten sonra insanların daha cesur olduklarına inanırlar. Kadınlar ayının kafasını, yüreğini ve pençelerini yiyemezler.

Hayvana ok atarlar, onun etini yerler, ayının derisini “akrabalar” değil, başka bir boyun temsilcileri alır, onlar bayramın düzenleyicileriyle evlilik bağlarına sahip olmalıdır. Ayının “akrabaları” onu öldüremezler, etini yiyemezler, onun postuna dokunamazlar. Geleneğe göre ayıyı, bayramı düzenleyen boy üyelerinin eniştesi vurur, eğer o üç atışla ayıyı öldüremezse, o zaman bayramın sahibine, onun “akrabalarına” eziyeti için ceza öder.

Ayı ile köyü dolaşma, onun ölümü sırasında, başı ve derisinin karşılanmasında davulla -bir ucunda ayı başı yontulmuş uzun kütük görünümünde özel ritüel (çalgi kütüğü) çalgı aletiyle- oynarlar. Kütüğü eğimli olarak yerleştirilmiş direğe asarlar. Direkler, kütük gibi çatalıdır, aynı şekilde öldürme yerinde vahşi hayvanı bağladıkları direk ve direkler gibi, ayının kafatasını özel ritüel anlamı olan *inau* (uzun talaşlar) ile sararlar.

Bayramın bitimiyle ayının kafatası ve kemiklerini “ayılar mezarlığına” gömerler, taygada özel kütükler veya platformlara yerleştirirler. Ayı mezarı kutsal sayılır. Ayının kafatasını ve kulaklarını ağaca asarlar, bu güya kötü ruhlardan korunmaya yardım etmiş. Oroçalar, Nivhler ve Aynalar ayıya “ölüm yerinde” öldürme öncesinde veda sözleri söylerler, aynı şekilde bayramın bitişiyle “mezara” konulması sırasında kafatasına hitap ederler. Bundan başka onu “beslerler”, kafatasının yanına votka, tütün, meyve, bitki kökleri vb. şeyler koyarlar. Dualarda sadece ayıya değil, aynı zamanda insana av ganimeti veren orman ruhunu, ezcümle ayların cümlesini anarlar. Nivhler ayı bayramının bitişiinden birkaç gün sonra, et yenildiğinde, kemikleri mezara veya kutsal ambara konulduğunda, ayının canlı ve zararsız olacağına, onun için öldürülen birkaç köpeğin de ona eşlik edeceğine, hediyeler ve süslerle en yüksek dağın “iyesine” koşacağına inanırlar. Nivhler ayıyı öldürürken “*Bir yıl sonra gel, sana yeniden bakmamız için kürkünü değiştir!*” derler.

Resim 2. Nivhlerin evinde ayı (Tarih Atlasından ..., 1930).

Amur-Sahalin Ayı Kültünün Hususiyetleri

Amur-Sahalin halklarında ayı bayramı ölmüş akrabanın anılmasına denk getirilir. Atalar kültü, av kültü, güney ziraat kültüründen daha ziyade gömü geleneklerine önem vermişlerdir. Ayı bayramında, bunu iki katmana ayırmak mümkün, kuzey halklarının ayı kültürüyle benzer çizgilere sahip *kadim katman* ve daha sonraki döneme ait *yerel katman*. Kadim katmana ayı avıyla bağlantılı âdetleri, örneğin ad söylemenin tabu oluşu, av kurallarına uyma vd dâhil edilebilir. Yerel katmana ise kafeste ayı tutulması, dişlerini sökmek ve işletmek, inau (talaşa) sarma, ölmüş hayvan için “kesim yeri” yapılması, ayı bayramını boydaşların anılmasına denk getirmek dâhil edilebilir.

Amur-Sahalin halklarında ayı bayramı zamanla toplumsal bir hâl almış ve ilk özelliklerinden bazılarını kaybetmiş, totemik boy bayramıyla bağlantılı bir dizi çizgiler ortaya çıkmıştır. Ayı yavrusunu meme ile emzirme, bir akraba gibi (kardeş, oğul vd.) ayıya özen gösterme, bayramda kadının doğurmasına önemli rol yükleme (hayvanın öldürülmesi, etinin yenilmesi), boyun kutsal ateşiyle etin pişirilmesi, ayının hareketlerinin taklit edilmesi, onun kanıyla ritüel beslenme, -muhtemelen sair zamanda yasaktır, onun kafasına, derisine, kemiklerinin gömülmesine özel önem verilmesi bu cümleden özelliklerdir.

Dünyanın Diğer Halklarında Ayı Kültü

Ayı kültürünün doğmasının ve gelişmesinin şüphesiz bu korkunç vahşinin korkusuyla olduğunu belirtmemek olmaz. Batıl korku tayganın bu iyeleri karşısında özel özen göstermeyi ve vahşi hayvanı yüceltmeye yönelik birçok geleneği doğurmuştur.

Hazar denizinden Tyan-Şan'a kadar, Sibiryaya ve Rusya'nın Avrupa kısmında ayının önceden insan olduğu hakkındaki inanış var olmuştur. Orta Asya'da onun etini

sadece tedavi amacıyla yemişlerdir. Osetinler ayıyı akrabaları sayar; onlar ayıyı öldürmezler ve hiçbir zaman onun postunu kullanmazlar.

Geçmişte ayı kültürünün oldukça yaygın olduğu açıktır. Ruslarda ayıya saygı duyma âdetleri, görünüşe göre, yine kadim ayı kültürüne dayanmaktadır. Rus halk masallarında ayıya saygı ilişkisi muhafaza olmuştur. Onu “Çar-Ayı” diye adlandırırlar. Eskiden o insanmış, insanların hamisiymiş, şeytanlarla mücadelede yardım edermiş. Kötü güçlerden korunmak için köylüler ahıra ayı kafası asarlar, evi ve diğer yapıları ayı tüyleri dumanıyla tütsülerler, eve bir ayıyla onun liderini çağırırlar ve vahşi hayvanı avluda dolaştırmasını talep ederler. Bu kültürün özünde, ayı gezdirme ve aynı şekilde Rusya’da çok geniş bir yaygınlık kazanmış olan onun derisini süsleme geleneği olduğu aşikârdır. Kilise de benzer bir seremoniyi uygular, “şeytani” ayinlerini ortaya çıkaran vaazlar muhafaza edilir, hayvan derilerini bürünerek dizilmiş katılımcılar dans edip şarkılar söylerdi.

Batı Çekler bezelye yapraklarıyla sarılmış birini ayısıyla birlikte süslerler. Her evde kadınlar ve kızlarla o kişi dans eder; o kişinin orada oluşunun, verimliliği sağlayacağını kabul ederler. Polonya’da düğünlerde keçi postuyla ayıyı tasvir eden birini ve bezelye yapraklarına sarılmış iki kişiyi gezdirirler. Her evin önünde kılık değiştirmiş adam haykırır (böğürür). Onun böğürtüsünü ilk duyan kızın, kısa süre sonra evleneceğine inanırlar. Bu gelenekler, kadim hayvan kültürünün canlanmasından başka bir şey değildir. Ayı gezdirme (bazı yerlerde keçi veya teke), iyi ürün alma, aynı şekilde kadınların doğurgan olmasına yardımcı olması amacına yöneliktir.

Eski mitlerin analizinde birçok tanrı ve tanrıçaların zoomorf özelliği görülmektedir. Örneğin kadim Yunan Tanrıçası Artemis’in ayı kültürle direkt ilişkisi vardır. Onun şerefine, ayı kurban edilen bayram kutlaması yaparlardı. Tanrıçanın adı, “ayı” adını karşılayan Yunanca kelimedenden türemiştir. Kadim Yunanistan’da 5-10 yaşındaki kızlar (ayı) yavrular diye adlandırılmış, onlar ayların alışkanlıklarını taklit etmek, bayramda Artemis şerefine aylarla ritüel danslara katılmak zorunda idiler (evcilleştirilmiş ayı daimi olarak tanrıçanın tapınağında tutulurdu). Tanrıça Artio, İsviçre’de Bern sakinlerinin hamisi özelliğine sahiptir. Bu şehirde ayıyı kafes içinde merkez alanda tutarlardı.

Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika’nın muazzam genişlikteki sınırları içindeki her halkta incelenen benzer gelenekler - ayıya duyulan büyük saygıyla bağlantılı seremoninin eskiliğinin ve geç paleolitik döneme kadar uzandığının işaretidir. Ayı adının tabu olması, “kutsal vahşi hayvana” olan ilişki, onu öldürmeme ve etini yememe, bayramın mitolojik kısmı onun bir akraba olarak kabul edilmesine, onun insanla aynılaştırılması (insanın ayıya dönüşmesi ve tersi durum, insanlarla aylar arasında seksüel ilişki imkânına) delil olmaktadır. Ayı etinin toplu olarak yenilmesi ziyafeti, totemin etini yemeye benzerdir. Ayının yeniden canlandıktan sonra boy ve frateri üyelerini koruyacağını varsayarlar. Bununla birlikte ayıya saygı duyma av kültürünün birçok çizgisini taşımaktadır: ona kapalı (örtmeceli) ad verme, onun ölüm suçunu kaldırma, postuna, kemiklerine, kafatasına vd karşı gösterilen özen gibi. Bazı hâllerde ayı kültürel kahramana dönüşmektedir.

Bu şekilde ayıya saygı duyma ve onunla bağlantılı seremoniler uzun zaman sürecinde teşekkül etmiş karmaşık zoolatrik kültür formundadır. Onda farklı oluşumlar ve temellerin unsurları iç içe geçmiştir: vahşi hayvan karşısındaki batıl korkular, boy ve frateri totemizminin gelenekleri ve tasavvurları, av kültürü, aynı

şekilde atalar kültü (Amur ve Sahalin halklarında). Ayı kültünün bütün bu ortak çizgilerinde, farklı halklarda, özellikle de Obs Ugorları ve Amur-Sahalin halklarında onun spesifik, etnik çizgileri oluşmuştur.

Kaynaklar:

- Avdeyev, A.D. (1959). *Proishozhdenie Teatra*. Leningrad, Moskova, İskusstvo, 266 s.
- Avdeyev, İ.İ. (1936). *Pesni Naroda Mansi*. Omsk, Ogiz, 127 s.
- Averkiyeva, Yu.P. (1959). K Voprosu o Totemizme u İndeytsev Severo-Zapadnogo Poberejya Severnoy Ameriki. *İssledovania i materilı po voprosam pervobitnih religioznih verovaniı, TİE*. Nov. Ser. Moskova, t.51, 250-265.
- Alekseyenko, Ye.A. (1960). Kult Medveda u Ketov. *SE*, 4, 90-104.
- Alekseyenko, Ye.A. (1967). *Ketu: İst.etnogr. Oçerki*. Leningrad: Nauka, 262 s.
- Vasilyev, G.M. (1969). *Evenki*. Leningrad: Nauka, 304 s.
- Vasilyev, G.M. (1971). O Kulte Medveda u Evenkov, Religioznie Predstavlenia i Obryadı u Narodov Sibiri v XIX. – naçalo XX. veka. Leningrad: Nauka, 150-169.
- Vasilyev, B.A. (1948). Medvejnyj Prazdnik. *SE*, 4, 78-104.
- Gemuyev, İ.N. (1985). Nekotorie Aspektı Kulıta Medveda i ih Arheologičeskie Paralleli, Uralo-Altayistika: Arheologia. Etnografiya. Yazık. Novosibirsk: Nauka, 137-144.
- Gurviç, İ.S. (1948). Ohotniç'i Obiçai i Obryadı u Naselenia Oleneksekogo Royona. *Sb. Materialov po etnografii Yakutov, Yakutsk. B.i.*, 74-94.
- Yeniseyskiy Okrug i yego Jizn*. SPb., B.i., 1865.
- Zelenin, D.K. (1929). *Tabu slov u Narodov Vostoçnoy Yevropı i Severnoy Azii*. Leningrad: İzd.-vo AN SSSR, 151 s.
- Zolotarev, A.M. (1934). *Perejitki Totemizma u Narodov Sibiri*. Leningrad: İzd.-vo İn-ta Narodov Severa SİK SSSR, 52 s.
- Kraşennikov, S.P. (1948). *Opisanie Zemli Kamçatki*. Moskova: Geografiz, t.2, 296 s.
- Kulemzin, V.M. (1984). *Çelovek i Priroda v Verovaniyah Hantov*. Tomsk, İzd.-vo Tomsk. Gos. Un-ta, 191 s.
- Lukina, N.V., Kulemzin, V.M., Titarenko Ye.M. (1975). Hantı r Agan, İz İstorii Sibiri. *Tomsk, İzd.-vo Tomsk. Gos. Un-ta, vip 16*, 130-177.
- Maksimov, A.N. (1928). K Voprosu o Totemizme Narodov Sibiri. *Uçen.zap. in-t istorii*. Moskova, t.7, 3-14.
- Potapov, L.P. (1929). Ohotniçi Obryadı i Poverya u Altayskih Turkov, Kultura i Pismennosti Vostoka. *Baku, B.i., kn.5*, 123-149.
- Potapov, L.P. (1935). Sledi Totemiçeskih Predstavleni u Altaytsev. *SE*, 4/5, 134-152.
- Preobrajenskiy, A. (1910-1914). *Etimologičeski Slova Russkogo Yazıka*, Moskova (Tip. G.Lissnera i D. Sobko), t.1, 674 s, t.2 416 s.
- Religii Uaimenee Kulturnih Plemen*, Sb. Etnogr. Materialov, Moskova, Leningrad, Mosko. Raboçiy, 1931, 327 s.
- Religioznie Verovania Narodov SSSR*, Sb. Etnogrf. Materialov, Moskova, Leningrad, Mosk. Raboçiy, 1931.
- Seroşevski, V.L. (1896). *Yakuti*, SPb., İzd.-vo İRGO, t.1, 719 s.
- Smolyak, A.V. (1961). Nekotorie Voprosı Proishozhdenia Narodov Nijnego Amura (o tak nazivaemom aynkom komponente v medvej'em prazdnike Amurskogo tipa). *Voprosı İstorii Sbirı i Dalnego Vostoka, Novosibirsk, İzd.-vo SO AN SSSR*, 337-344.
- Sokolova, Z.P. (1971). Perejitki Religioznih Verovani u Obskih Ugrov, Religioznie Predstavlenia i Obryadı Narodov Sibiri v XIX. – naçale XX veka. Leningrad: Nauka, 211-238.
- Sokolova, Z.P. (1972). *Kult Jivotnih v Religiah*. Moskova: Nauka, 213 s.
- Sokolova, Z.P. (1976). *Strana Yugoria*. Moskova: Misl', 119 s.
- Sokolova, Z.P. (1982). *Puteşestvie v Yugru*. Moskova: Misl', 173 s.

- Haytun, D.Ye. (1956). Perejitki Totemizma u Narodoc Sibiri i Dalnego Voskotka. *Učen. Zap. Taciks. Gos. Un-t., Stalinabad*, t.14, ss.111-142.
- Tsintsius, V.İ. (1971). Vozzrenia Negidalntsev, Svyazannie s Ohotničim Promislom, Religioznie Predstavlenia i Obryadı Narodov Sibiri v XIX. – načale XX veka. Leningrad: Nauka, ss.170-200.
- Şternberg, L.Ya. (1936). Pervobitnaya Religia v Svete Etnografii. *Leningrad, İzd.-vo İn-ta narodov Severa SİK SSSR*, t. 4, 572 s.
- Sokolowa, S. (1982). *Das Land Jugorien*. Mskoau, Leipzig.